

SZEMLE

GEORGIOS THEOTOKIS

THE NORMAN CAMPAIGNS IN THE BALKANS, 1081–1108 AD

(*Warfare in History*. Boydell & Brewer Ltd., 2014. 278 o.
60 £ ISBN 9781843839217)

A Szerző, az isztambuli Fatih Egyetem oktatója, a középkori hadtörténelem számos területén publikált már,¹ jelen könyvének alapja pedig a Glasgow-i egyetemen 2010-ben megvédett disszertációja. A történet, a normannok dél-itáliai hódításai és balkáni hadjárata a történészek és szakírók sokszor megírt témája, mégis most is sikerült néhány kevésbé tárgyalt, főleg hadtörténeti szemponttal új szint és új eredményeket hozni az elemzésekbe.

Az első és második fejezet a normannok balkáni hadjáratainak előzményeit, itáliai letelepedésük kiváltó okait, normandiai, franciaországi és angliai hadszervezetüket és hadi intézményeiket mutatja be. Részletesen sorra veszi a normannokra hasznosítható korabeli forrásokat. Amatus a legkorábbi szerző, akinek munkája a capuai herceg, I. Richárd haláláig, 1078-ig terjedt, maga az eredeti latin szöveg azonban csak XIV. századi francia nyelvű, jócskán átdolgozott fordításban maradt ránk. Apuliai Vilmos műve a normannok megjelenésétől, 1012-től kezdve a század végéig halad, Robert Guiscard uralkodásának eseményire koncentrálnak, hiszen művét 1095 és 1099 között írhatta meg. Valószínűleg nem volt egyházi személy, s ennek eredménye számos találó hadművészeti megfigyelése. A mű ajánlása II: Orbán pápának arra utal, hogy már megírásakor szántak neki propaganda-, illetve jogbiztosító feladatot. Ordericus Vitalis mellett a bizánci császárlány, Alexiadja a legfontosabb forrás, ami a hasonlóságok ellenére valószínűsíthetően nem használta közvetlenül Apuliai Vilmos gesztóját, hanem inkább egy közös forrás, talán Nikephorosz Bryenniosz állhat a háttérben.

A Szerző első lényeges megállapítása forrásai, pontosabban a forrásokban található számadatok hadtörténeti hasznosíthatóságára vonatkozik, s az ezzel kapcsolatos nehézségek bizonyítására hivatkozik Maurikiosz *Strategikon*-jának egy helyére, ahol a szöveg kétségbe vonja, hogy hús- és harmincezer fő felett megbízható becslésekhez lehetne jutni. Ugyanakkor érdekes egyezésekre is felhívja a figyelmet, mint pl. amikor Anna Komnéné és Apuliai Vilmos 1084–1085 telének normann veszteségét egyaránt 500 főre becsüli, ha persze nem közös forrásból használták. Nem kevésbé tanulságos példákat olvashatunk a dátumoknak vagy a földrajzi környezetben való tájékozódásnak még egyazon művön belül is rendkívül esetleges és eltéréseket mutató érvényesüléséről.

A harmadik fejezet a bizánci hadszervezet bemutatásán túl már felvezeti a XI. századi balkáni geopolitikai, stratégiai változásokat. Gyökeres változást eredményezett a besenyő tömegeknek a bolgár és észak-macedón területre való bevándorlása, még ha azok 800 ezres száma túlzásnak is tűnik. Tény, hogy a bizánciak 1051 és 1059-ben is sikertelenül próbálták megtörni az erejüket, majd a manzikerti 1071-es vesztes csata után az itáliai és balkáni bizánci pozíciók tovább romlottak. 1071-ben elesett Bari, amit a bolgár, besenyő és magyar támadások, a horvát függetlenedési törekvések csak tovább súlyosbítottak. Közben a normann egységek bizánci szolgálatban fontos szerephez jut-

¹ N. S. *Depastas*-szal közösen: *Military Organization and the Art of War in Byzantium (324–1453)*. Athens, Hellenic Army Press, 2013.; *Uő*: Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th – 11th c.). Numbers, Organisation and Battle Tactics in the Operational Theatres of Asia Minor and the Balkans. *Byzantina Symmeikta*, 22. (2012) 126–156. o.; *Uő*: The Square Fighting March of the Crusaders at the Battle of Ascalon (1099). *Journal of Medieval Military History*, 11. (2013) 57–72. o.; *Uő*: From Ancient Greece to Byzantium: Strategic Innovation or Continuity of Military Thinking? In: *Antiquitas Viva 4: Studia Classica*, ed. Ilze Rūmniece, Ojars Lāms, B. Kukjalko. Riga, LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 106–118. o.

nak: Lombardiába éppúgy bevetik őket, mint az 1060-as években az apuliai partok menti tengeri járőrözésben. A normannok alkalmazásának a jelentőségét a bizánciak számára éppen az adta, hogy saját seregükben tapasztalták ki későbbi ellenfeleik előnyeit és hátrányait, amit utóbb hasznosítani tudtak. A XI. század végére a bizánci flotta is erőre kapott, s különösen az erős pisai flotta mediterránrumbeli megjelenésnek köszönhetően jelenlétüket a térségben még tovább erősítették.

A kötet a dél-itáliai eseményeket 1017-től követi nyomon, amikor a lázadó lombard csapatokat segéderőként már 250 normann lovas támogatta. Az év során a bizánciak számos vereségüket követően Bulgáriában Sámuel legyőzése után mégis nagyobb erőket tudtak áthajózni, és felszámolták a lázadást. A normannok azonban ezt követően is a térségben maradtak, s a helyi fejedelemségek szolgálatába álltak. 1025-ben a bizánciak ismét igénybe vették szolgálataikat, amikor 1038 és 1041 között Szicíliaba vezettek megtorló hadjáratokat, aminek alkalmával a normannok a szigetet alaposan felderítették.

A normannok térnyerése aversai és melfi-i megtelepedésük után megállíthatatlan, s IX. Leó pápa seregének a legyőzése 1053-ban mérföldkő a hódítás folyamatában. Az 1053. évi győzelmük azért érdekes, mert korábban kisebb létszámban, leginkább segédcsatókként jelentek meg, 1053-ban azonban egy erős, koalíciós sereget kényszerítettek térdre, mégpedig félelmetes lovasrohamaikkal. Általában keskenyebb harcvonalat képeztek, de több hullámban támadtak, és kihasználták a nehézlövességek által nyújtott előnyöket. Ekkor és még sokáig ezzel ellensúlyozták létszámbeli hátrányukat, s talán ez magyarázza, hogy kerültek a nyílt mezei ütközeteket. A bizánci csapatokban megjelenő gyengébben felszerelt, lándzsás lombard gyalogság legalábbis tehetetlen volt velük szemben. 1056 végére Észak-Calabria jó része az övék lett, s már Reggio falai alatt álltak. Ekkorra már күszöbön állt a három egymással is rivalizáló arab fejedelemség uralta Szicília elleni támadásuk, ami két felderítő akció után, 1061-ben következett be. Amint az várható volt, a rendkívül nehéz, hegyes és sziklás, várakkal jól megerősített terepen lassan haladtak előre, az utolsó arab helyőrséget csak 1091-ben őrzték el. Messinát csellel, színlelt visszavonulással foglalták el, amit később Hastingsnél és Dyrrachiumnál is sikerrel alkalmaztak. Az első nagy, nyílt mezei csatában, Castrogiovanni közelében legyőzték az arabokat, s először a sziget északkeleti, leginkább ortodox görögök lakta részét vonták fennhatóságuk alá.

A normannok Szicíliában meglepően hosszú ostromokra kényszerültek, amelyek persze a korban egyáltalán nem számítottak kivételnek, így a legjelentősebb dél-itáliai bizánci erődvárost, Barit 1068 nyár végén zárták körül, de csak 1071. április közepén foglalták el. Mindez jól mutatja a normannok biztos anyagi hátterét egyúttal a bizánciak tehetetlenségét és flottájuk gyengeségét, hogy a tenger felől nem tudták szétörni a blokádot, és nem tudtak számottevő felmentő csapatot küldeni – igaz, közben éppen a szeldzsukok ellen vívtak komoly harcot. A normann flotta néhány év alatti látványos megerősödéséhez a Barinál zsákmányolt bizánci hajók is hozzájárultak. Szükség is volt ezekre, hiszen Bari elfoglalása után a normannok menetből azonnal a szicíliai Palermo ellen indultak, ami öt havi ostrom után, 1072 januárjában megadta magát. Annak ellenére, hogy az ostromokban is egyre jártasabbá váltak, Salernót mégis csak nyolc havi ostromot követően, árulás útján vették birtokba. A történészek közül többen utalnak arra, hogy a normannok olyan gyakorlati katonai tudás birtokába jutottak, főleg a partraszállás tekintetében, amit később, 1066-ban Angliában kamatoztattak.

A könyv középpontjában a normannok balkáni hadjáratai állnak, amelyek közül az elsőt 1081-ben indították. Mindezt diplomáciailag is ügyesen előkészítette Robert Guiscard, miután hosszú évek ellenségeskedése után 1080-ban megegyezett VII. Gergely pápával, aki megszüntette a kiközösítését, a Salerno, Amalfi és Abruzzi környéki vitatott területek normann fennhatóság alatt maradtak, igaz elismerve azok pápai hűbérét. Az előkészületek része volt az előzőtt VII. Mihály bizánci császár személyes segítségkérése a normann udvarban, amit indokolt a bizánci–normann házassági kapcsolat, de nem kevésbé VII. Mihály irányába kinyilvánított erőteljes pápai támogatás.

Az 1081 májusában Otrantóból áthajózó normann erők létszáma persze vitatott, Anna Komnéné nyilván nagyobb számokat mond, hogy a bizánciak s apja, Alexiosz sikerét felnagyítsa, más források 700 lovas és 10 ezer gyalogos között mozognak. Egyidejűleg egy elterelő hadműveletet is indítottak jóval délebbre, Vonitsa kikötővárosánál. Maga a főszereg először Aulon felé vette útját, s Korfut igen gyorsan elfoglalta, talán hogy utánpótlási bázist biztosítson magának. Innen fő célja, Dyrrhacium felé vette útját, amelyet június 17-ére ért el. Közben Alexiosz igyekezett Velencét aktivizálni, akik

nem is kérték sokat magukat, részben korábbi szövetségükre, részben a városban lakó nagyszámú velenceire tekintettel. Alexiosz maga augusztus közepére gyűjtötte egybe udvari egységekből, az ütőképes varang gárdából, turkopolobkból s kisebb segédcapatokból és zsoldosokból, mint frankokból, szerbekből, örményekből álló seregét.

Kezdetben a normannok számára az események rosszul alakultak, a megérkező velencei flotta elvágta őket az apuliai utánpótlástól, a kitörések pedig érzékeny veszteséget okoztak, olyannyira, hogy az ostromlóknak a táborukat is át kellett helyezni. Erőfeszítései jutalmául a dózse még a Dalmácia és Croatia dux-a címet is elnyerte a császártól. Mégis az október 18-i ütközetben a bizánci sereg alulmaradt, az elitalakulatnak tekinthető kétezernyi varang gárdista szinte teljesen felmorzsolódott a normannok színlelt visszavonulási taktikája eredményeképpen. Magáról e taktikáról is jó összefoglalás olvasható a könyvben (158–164.o.), amire majd később a Szerző a bizánciak kapcsán még visszatér (174. o.).² A siker ellenére a normannok mégsem vállalkoztak Thessaloniki ostromára, hanem délnek fordultak, Castoria irányába. 1082 tavaszán vezérük, Robert Guiscard is visszatért Itáliába az ottani politikai helyzet miatt, s a sereg vezetését a tapasztalatlanabb Bohemundra hagyta. Alexiosz végül Larisanál állította meg a normannokat, szintén a színlelt visszavonulás sikeres használatával, majd 1083 őszére a visszahagyott szárazföldi normann erősséget, Castoriát is visszahódították a bizánciak, a velencei flotta pedig kis híján ismét birtokba vette Dyrrachiumot. 1084-ben a balkáni támadás következtül felvonására került sor, amikor az év őszén Róbert Brindisiből ismét áthajózott, Apuliai Vilmos szerint 120 hajóval, közel 1300 lóval és 10 ezer emberrel. Annak ellenére, hogy a normannok Korfu közelében nagy tengeri győzelmet arattak a velenceiek felett, Róbert 1085 nyarán bekövetkezett halála katasztrófális következményekkel járt, s Dyrrachiumot végleg elveszítették.

A szentföldi keresztes hadjárat után (185–199. o.) Bohemund 1105 elején tért vissza Itáliába, s egy rendkívül tudatos Bizánc ellenes propagandahadjáratba kezdett. Kezére játszott a keresztesek 1101. évi kudarca, egy feltételezett bizánci trónkövetelő feltűnése s a pápai politika támogatása. Most azonban a normann támadás már Dyrrachium ostrománál elakadt, a bizánci császárt ismét rendkívül sokféle csapategységből összeálló serege mellett velencei flottasegítség is támogatta, aki kerülve a nyílt mezei csatát, kis győzelmekkel, az ostromlóknak az utánpótlástól való megfosztásával, ügyes diplomáciai akciókkal, megtévesztő levelek küldésével felőrölte a normannok erejét.³

A könyv ki nem mondott magyar vonatkozásai rendkívül fontosak. Ismeretes, hogy Kézai Simon és a magyar krónikaszerkesztés megőrizte Kálmán király által küldött magyar segédcapatnak egy dél-itáliai kalandját, hadjáratát. A hadjárat hitelességét illetően a kutatás mindig is megosztott volt, hiszen egyetlen más korabeli forrásunk sem tud róla, az itáliai Dandolo és további itáliai források pedig nyilvánvalóan Kézai tudósítását vették át. Mindezt Ferdinand Chalandon már 1912-ben gyanúsnak találta, Szűcs Jenő pedig 1973-ban foglalta össze kétségeit, s a történetet Kézai itáliai érdeklődésével magyarázta.⁴

Többen, így Pauler Gyula is abból a tényből, hogy az 1108-as, mai albániai deboli szerződésben a bizánci oldalon két magyar neve szerepel, ennek, a magyar katonai részvételnek a bizonyítékát látták, amiben követte őt legutóbb B. Szabó János is. Persze furcsa, hogy egyedül a Budai krónika szövege őrizte meg a „galetta” hajózási olasz szót, amit sem a krónikaszerkesztés, sem Kézai nem hoz, ám még ez sem rendelkezik önmagában olyan súllyal, hogy a magyar beavatkozást igazolná. Piroska magyar királylány 1104-es bizánci házassága, majd a dalmáciai partszakasz magyar elfog-

² B. Szabó János: Háborúban Bizánccal – Magyarország és a Balkán a 11–12. században. Budapest, Corvina, 2013. 76–77. o.

³ Erre lásd még *Theotokis, G.*: Bohemond of Taranto's 1107-8 campaign in Byzantine Illyria, can it be viewed as a Crusade? *Rosetta*, 11. (2012) 72–81. o. (http://www.rosetta.bham.ac.uk/Issue_11/theotokis.pdf, belépés 2015. 01. 14).

⁴ *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. 2. rész. Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok*, 107. (1973) 823–878., itt 860. o. Korábban kételyeit fejezte ki *Ferdinand Chalandon*: Jean II Commène (1118–1143) et Manuel I Commène (1143–1180). Paris: A. Picard, 1912. 56. o. E kétségekkel egyetértettünk, s leginkább XII. századi eseményekkel próbáltuk magyarázni, vö. Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum*. Kiad. *Veszprémi László*. Budapest, New York, CEU Press, 1999. 140–141. o.

lalása elég indok lehetett a magyar katonai jelenlét aktivizálódására, mégis egyszerűen hihetetlen, hogy a korabeli források említés nélkül hagyták volna egy magyar csapat sikeres, több hónapos dél-italiai akcióját, ami ráadásul két fontos, a normann Godefroi de Conversano által korábban birtokba vett kikötőváros elfoglalásával s azok Velencének való átadásával járt volna. Ráadásul Pauler Gyula a magyar akció 1107. október 9., Bohemund balkáni támadása utánra teszi, a legújabb magyar történeti kronológia 1108 nyarára. Mások szerint nagyobb valószínűsége lenne a hadjáratnak 1101-ben, amikor Roger, a magyar királyné apja, Robert Guiscard testvére, meghalt, amire legutóbb Tuzson János is utalt,⁵ de a magyar hadjáratnak ebben az évben sem maradt nyoma a forrásokban.

Theotokis könyve sajtóosan egyesíti az ismeretterjesztő és szakmai fejezeteket, ami egy könnyen olvasható, izgalmas szakkönyvet eredményezett. A könyv megállapításai sokban tisztázzák a normann–bizánci kapcsolatokat, miközben a korabeli, a magyar történelem szempontjából meghatározó balkáni erőviszonyokra is fontos információkat tartalmaznak, és igazolják, hogy szükség van jól ismert esemény sorok hadtörténeti szempontú újra olvasására és újra értékelésére.

Veszprémy László

SUSAN B. EDGINGTON – LUIS GARCIA-GUIJARRO (ED.)

JERUSALEM THE GOLDEN
The Origins and Impact of the First Crusade

*(Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East, 3. Brepols Publisher,
398 o. 89 € ISBN 978-2-503-55172-2)*

A kötet története régre nyúlik vissza. Még 1995-ben, az 1095-os első keresztes háború megindításának 900. évfordulójára rendeztek egy konferenciasorozatot a reconquista hazájában, Madrid, Huesca és Teruel helyszínekkkel, ám eddig nyomtatásban csak a madridi előadások jelentek meg. Jelen kötet a huescai konferencia jegyzeteiben naprakésszé tett előadásait, valamint a kiesők pótlására a témakör legkiválóbb szakembereitől a kötet számára felajánlott tanulmányokat adja közre. A kötet megjelenése jelzi, hogy változatlanul tart a keresztes háborúk mágikus vonzása, s a kiadók sosem látott mennyiségben adják ki a korszak forrásait modern nyelvi fordításban, valamint tanulmánykötetek sorát. Ebben a mennyiségben már nem is lehet csak a valóban fontos témákra szorítkozni, sok minden bekerül az érdekességek közül is, de szerencsére jelen kötet színvonalára garancia a kötet két, neves szerkesztője, Susan B. Edgington, a Queen Mary University of London tanára, valamint Luis García-Guijarro a zaragozai egyetem oktatója.

Az első nagy fejezet az első keresztes háború (1095–1099) létrejöttével és hátterével foglalkozik. Itt olvasható a közben elhunyt H. E. J. Cowdrey (University of Oxford) elsősorban VII. Gergely pápa leveleire támaszkodó mentalitástörténeti tanulmánya arról, hogy a katonák számára lehetővé tett lelki kiváltságok mekkora szerepet játszottak a kor gondolkozásában (*The New Dimensions of Reform: War as a Path to Salvation*). A kutatás nagy alakja, Jean Flori (CNRS, Paris), számos hasonló témájú monográfia szerzője¹ ugyanezt a témát vizsgálta a hadjárat többszörös szakralizációja tekintetében (*Jérusalem terrestre, céleste et spirituelle: trois facteurs de sacralisation de la première croisade*). Az evilági szent helyek visszaszerzése mellett legalább akkora szerepe volt az apokaliptikus várakozásoknak és a hitetlenek megtérítése általános missziós programjának, ami többek között a zsidókkal kapcsolatos elvárásokban is fontos szerepet játszott.

⁵ *John Tuzson*: István II (1116–1131): A Chapter in Medieval Hungarian History. Boulder, East European Monographs, 2002. 23–25. o.

¹ Lásd ismertetésünket *Jean Flori*: La Première Croisade. Bruxelles, Complexe, 1992. *Had történelmi Közlemények*, 108. (1995) 4. sz. 140. o.